

ZBIGNIEW WRÓBLEWSKI

PREZENTACJA, KRYTYKA I WŁASNY PROJEKT
ETYKI CNÓT ŚRODOWISKOWYCH

Dominika DZWONKOWSKA. *Etyka cnót środowiskowych*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2019, ss. 369. ISBN: 978-83-809-0637-2.

DOI: <http://doi.org/10.18290/rf21692-25>

Kluczowym elementem debaty ekologicznej, zapoczątkowanej w drugiej połowie XX wieku, jest refleksja antropologiczno-etyczna. W jej ramach podejmowane są analizy genezy, przyczyn i mechanizmów kryzysu ekologicznego oraz różnego rodzaju zaradczyste na ekologiczne problemy. Zasadniczym wątkiem tych analiz jest udział człowieka w uruchomieniu destrukcyjnych zmian środowiskowych (problematyka filozofii ekologicznej) oraz normatywne modele relacji człowiek–przyroda (przedmiot etyki środowiskowej/etyki ekologicznej). Cechą charakterystyczną refleksji w wyróżnionych obszarach problemowych jest zazwyczaj krytyka antropocentryzmu (główny „winowajca” kryzysu ekologicznego) oraz próby rozszerzenia przedmiotu moralności (a więc nie tylko człowiek, ale także istoty czujące, istoty żywe, ekosystemy, Ziemia). Teoretyczne uporządkowanie tych obszarów tematycznych zaowocowało skryształizowaniem się różnych koncepcji etyki środowiskowej (ekologicznej), np. etyki biocentrycznej, patocentrycznej, ekocentrycznej oraz antropocentrycznej, które od strony metaetycznej można umiejscowić w różnych odmianach deontologizmu lub utylitaryzmu. Podstawowe ustalenia normatywne w tych nurtach były sterowane przez pytanie „Co powinienem czynić?”. Odrodzenie klasycznej etyki cnót zapoczątkowane przez Gertrude Elizabeth Anscombe przeniosło ciężar dyskusji etycznej na podmiot moralny, a więc na problem „Kim powinienem się stać”. Teoretyczny i praktyczny potencjał renesansu etyki cnót w debacie ekologicznej został dostrzeżony przez Thomasa Hilla w artykule „Ideals of Human Excellence and Preserving Natural Environment” (1983). Przyjmuje się, że ten artykuł zapoczątkował nowy nurt etyki ekologicznej, nazywany etyką cnót środowiskowych.

Dr hab. ZBIGNIEW WRÓBLEWSKI, prof. KUL — Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Filozofii, Instytut Filozofii; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-490 Lublin; e-mail: zbigniew.wroblewski@kul.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4477-6903>.

W tym nurcie problemowym i metaetycznym została przygotowana monografia Dominiki Dzwonkowskiej. Głównym przedmiotem tej pracy jest syntetyczna prezentacja oraz krytyka etyki cnót środowiskowych oraz próba sformułowania samodzielnego projektu. Kluczowym celem monografii jest „przedstawienie zarysu koncepcji uniwersalistycznej, pozytywnej i praktycznej etyki cnót środowiskowych” (s. 9) w kontekście współczesnych dyskusji nad możliwością aplikacji zagadnienia cnót do debaty nad stanem środowiska naturalnego. Główny cel książki jest realizowany w dwóch etapach: (1) na początku otrzymujemy szeroko zakrojoną prezentację współczesnej myśli aretologicznej i etyki cnót środowiskowych (cz. I i II monografii) oraz następnie (2) demonstrację zarysu oryginalnego rozwinięcia koncepcji etyki cnót środowiskowych (cz. III monografii). Pierwszy etap pracy badawczej służy więc określeniu stanu współczesnej dyskusji etycznej w zakresie cnót środowiskowych; w drugim etapie podjęto próbę włączenia się do tej dyskusji poprzez sformułowanie własnego stanowiska.

W części pierwszej monografii („Wprowadzenie do etyki cnót środowiskowych”) Autorka kreśli szerokie tło metaetyczne, na które składa się prezentacja genezy, rozwoju i ponownego odkrycia etyki cnót; głównych kierunków etyki cnót; pierwszych aplikacji etyki cnót do problematyki ekologicznej oraz uchwycenie zasadniczej zmiany metaetycznej proponowanej w nowym dyskursie ekologicznym — chodzi o zogniskowanie refleksji na charakterze podmiotu moralnego, którego zachowanie moderowane przez cnoty i wady posiada określone skutki ekologiczne (negatywne i pozytywne). Pierwsze całościowe i systematyczne ujęcia w ramach etyki cnót środowiskowych spotkały się krytyką, a mianowicie: z zarzutem braku operacjonalizacji ekologicznej — w ogólnych zarysach dużo informacji na temat tego, jak zmieniać charakter moralny podmiotu, w praktyce trudno na podstawie tej teorii sformułować wskazówki, jak działać; z zarzutem braku operacjonalizacji społecznego działania — koncentracja na pojedynczym podmiocie moralnym nie przekłada się na sprawczość społeczną „dobrych charakterów”; z zarzutem metodologicznym względem teorii, która jest niedostatecznie rozbudowana i uporządkowana (katalogi cnót i wad), kluczowe terminy nie są dość precyzyjnie zdefiniowane; z zarzutem antropocentrycznego charakteru etyki cnót środowiskowych. Część pierwsza monografii jest zamknięta prezentacją historycznego rozwoju języka teorii cnót (przemiany znaczeniowe terminów „cnota” i „wada” w języku potocznym i filozoficznym) oraz analizą postulatu powrotu do języka cnót w etyce ekologicznej postawioną przez Louke van Wensveen. W analizie tej uwzględniono zakres możliwości zastosowania języka cnót do wyrażenia wielu aspektów dyskursu ekologicznego (różnorodne postawy względem przyrody), jego (języka) formalne cechy takie, jak integralność, różnorodność, dialektyczność, dynamiczność, wizjonerstwo oraz przykładowe katalogi kluczowych cnót środowiskowych (cnota usytuowania, troski, dostrojenia, wytrwałości).

W drugiej części Autorka przedstawia trzy kluczowe koncepcje etyki cnót środowiskowych we współczesnym dyskursie etycznym, związane z takimi filozofami, jak Henry David Thoreau, Ronald Sandler i Brian Treanor. Każda z tych koncepcji zawiera spójny, całościowy i względnie systematyczny wykład poglądów na temat cnót środowiskowych, który ma inspirujący wpływ na toczone dyskusje.

Klasyyczna wersja etyki cnót środowiskowych, zaproponowana przez amerykańskiego transcendentalistę Henry'ego Davida Thoreau, nie jest — co prawda — konstruktem zbudowanym na solidnych fundamentach teoretycznych, ale jej zasięg oddziaływania filozoficznego i kulturowego jest ogromny. Przede wszystkim sam autor jest traktowany jako wzorzec moralnego charakteru, a jego podstawowa praca literacko-filozoficzna *Walden, or Life in the Woods* jest osobistym zapisem praktykowania cnót środowiskowych (asceza ekologiczna). Systematycznego opracowania teoretycznego tej wersji etyki cnót dokonał m.in. Philip Cafaro, który przedstawił typologię cnót według Thoreau (cnoty osobiste, społeczne, intelektualne, estetyczne, fizyczne, najdoskonalsze), natomiast Dominika Dzwonkowska wyodrębniła kluczowe cnoty dla kontekstu ekologicznego, takie jak: prostota, umiarkowanie, wolność, szacunek do przyrody.

Autorem najlepiej dopracowanej teoretycznie koncepcji cnót środowiskowych jest Ronald Sandler, który w pracy *Character and Environment: A Virtue — Oriented Approach to Environmental Ethics* przedstawił naturalistyczną, teleologiczną i pluralistyczną jej wersję. Według tych trzech ogólnych cech koncepcji dokonana jest jej systematyczna charakterystyka. Naturalistyczny aspekt koncepcji, odnosi się do założenia naturalizmu naukowego i roli biologicznych uwarunkowań bytu ludzkiego; teologiczny charakter koncepcji podkreśla rangę celów życiowych (szczęście), na których realizację ma wpływ moralny charakter podmiotu; pluralistyczny aspekt koncepcji wyraża się w eudajmonistycznych (cele podmiotu) i pozaeudajmonistycznych (celów leżących poza podmiotem) celach. Analizy zogniskowane wokół tych trzech własności koncepcji, są wzbogacone w kolejnym kroku o analizy treściowych propozycji Sandlera, a mianowicie istoty cnoty środowiskowej, typologii cnót środowiskowych oraz strategii określania cnót środowiskowych.

Trzecią propozycją koncepcji etyki cnót środowiskowych jest narracyjna koncepcja Briana Treanora. Nazwa tej koncepcji wskazuje na podstawowy jej rys metodologiczny — narracja jest podstawowym narzędziem do mówienia o cnotach środowiskowych i instrumentem kształtowania wzorcowych postaw. Krótko rzecz ujmując, dobre opowieści o bohaterach ekologicznych zmieniają nasze postawy w kierunku praktycznej mądrości; są elementem edukacji moralnej i są efektywnym propagowaniem cnót. Prezentacja tej koncepcji — analogicznie jak było to w dwóch poprzednich przypadkach — zawiera eksplikację kluczowych założeń teoretycznych (różne ujęcia narracji, filozoficzne teorie cnoty) oraz aplikacje do praktyki ekologicznej (narracyjne pojęcie cnoty środowiskowej, typy cnót środowiskowych, poszerzenie dyskursu ekologicznego o zagadnienia innych podmiotów).

W części trzeciej pracy jest przedstawiona koncepcja poszerzenia ram etyki środowiskowej o trzy nowe własności cnót środowiskowych, nieobecne w dotychczasowych dyskusjach, a mianowicie uniwersalny, pozytywny i praktyczny wymiar cnót środowiskowych. Pozytywny wykład nowej koncepcji jest poprzedzony gruntowną krytyką zastanych propozycji (zreferowanych w cz. II). Krytyki sformułowane pod adresem trzech głównych koncepcji etyki cnót środowiskowych wyznaczyły kierunek poszukiwań korekt i uzupełnień, które są ucieleśnione w trzech wspomnianych cechach cnót środowiskowych. Autorka pisze: „Moim celem jest zwrócenie uwagi na ich znaczenie dla rozwoju charakteru moralnego oraz tzw. charakteru środowiskowego. Istotne cechy cnót, które chcę zaakcentować, to ich uniwersalistyczny, pozytywny i praktyczny charakter” (s. 263).

Uniwersalny wymiar cnoty jest w tej koncepcji rozumiany następująco: „te same katalogi znajdują zastosowanie w różnych, nawet odległych kulturach. Ponadto istota cnót jest wspólna dla różnych tradycji, co oznacza, że cnoty różnią się między sobą formalnie (w sposobie ich realizowania), choć materialnie (ich istota) są takie same” (s. 268). Wniosek ten jest oparty na badaniach filozoficznych, empirycznych (badania psychologiczne) i doświadczeniach praktycznych (projekty edukacyjne).

Pozytywny charakter etyki cnót środowiskowych jest ujmowany jako przeciwieństwo utrwalonego w retoryce ekologicznej (także w teoriach ekologicznych) negatywnego wydzźwięku, np. ukazywania katastrof ekologicznych, budowania atmosfery zagrożenia, odwoływania się do lęku i braku bezpieczeństwa. Klasycznym przykładem takiej negatywnej perspektywy ujmowania problematyki ekologicznej jest koncepcja etyki dla cywilizacji naukowo-technicznej Hansa Jonasa.

Praktyczny charakter etyki cnót środowiskowych jest wydobyty z napięcia między teorią etyczną a praktyką życia codziennego, między akademicką filozofią a praktykowaniem życia codziennego albo, inaczej to ujmując, praktyczny wymiar jest określony na wspólnym „korzeniu” teorii i praktyki cnót. Prowadzi to m.in. do kontekstualizacji teorii etycznej oraz umieszczenie w centrum rozważań kwestii wychowania moralnego.

Przedstawiony zarys nowej koncepcji etyki cnót środowiskowych został uzupełniony o postulat powrotu języka cnót do dyskursu ekologicznego i etycznego. Autorka rozwinęła koncepcję o postulat ugruntowania praktycznego wymiaru cnót w nowej terminologii, ponieważ: „W wymiarze teorii postulat van Wensveen sprawdza się doskonale, lecz w sferze praxis pojawia się przepaść między tym, co wiemy, a tym, jak tę wiedzę należy zastosować. Tę lukę, moim zdaniem, uzupełnia koncepcja umiejętności/kompetencji Louke van Wensveen środowiskowych autorstwa Marka Coeckelbergha” (s. 292). Nowy słownik etyczny powinien być wzbogacony o takie terminy, jak: postawa, nawyk, praktyka, środowisko. Obok pracy nad językiem wydobywanie wymiaru praktycznego etyki cnót środowiskowych wymaga także innego narzędzia — edukacji moralnej, która jest papierkiem lakmusowym teorii cnót.

W zarysowanym krajobrazie aretologicznym i ekologicznym większość elementów jest harmonijnie skomponowana. Część pierwsza i druga przedstawia stan badań i dyskusje różnych stanowisk w bogatym nurcie etyki cnót, część trzecia prezentuje oryginalną koncepcję etyki cnót środowiskowych. Należy stwierdzić, że przedstawione wprowadzenie w problematykę cnót środowiskowych jest wzorcowe. Wybór tematów, zakres wykorzystanych źródeł, analizy językowe oraz metodologiczne budują bogaty krajobraz, uporządkowany według jasnych kryteriów. Na poziomie podstawowych analiz mamy do dyspozycji zarys metaetycznej dyskusji wokół etyki cnót, który wprowadza nas do pogłębionych analiz tego kierunku zaaplikowanego do problematyki ekologicznej oraz w krytyczną analizę trzech koncepcji etyki cnót środowiskowych, wydobywając wyraźnie ich mocne i słabe strony. Wyniki tych analiz są wykorzystane w cz. III monografii, w której jest przedstawiony autorski zarys koncepcji etyki cnót środowiskowych. Nowa koncepcja osnuta jest wokół trzech nierozpoznanych dotąd własności cnót: uniwersalny, pozytywny i praktyczny charakter cnoty. Każdy z tych elementów jest precyzyjnie definiowany i dostosowany do kontekstu ekologicznego (cnoty środowiskowe). W ramach nowej koncepcji sformułowano także postulat rozwijania praktyki ekologicznej, opartej na cnotach, w formie odpowiedniej edukacji moralnej.

Nowa koncepcja etyki cnót środowiskowych, jak każde oryginalny koncept filozoficzny, prowokuje dyskusję na kilku poziomach: metateoretycznym, teoretycznym i teoretyczno-praktycznym. Pierwszy poziom dyskusji mógłby dotyczyć kwestii metodologicznych, np. postulatu korekty języka etyki cnót, analiz głównych terminów filozoficznych, oceny dojrzałości metodologicznej różnych wersji etyki cnót różnych. W związku z tym, że kwestie te można potraktować jako swoiste wprowadzenie do zasadniczego wątku monografii, to można je na razie odłożyć na drugi plan. Na pierwszym planie wyróżniają się zagadnienia teoretyczno-praktyczne, które stanowią jądro koncepcji, np. rola emocji w kształtowaniu prawego charakteru lub rola bohatera ekologicznego (wzorca do naśladowania) w wychowaniu moralnym. Autorka, przyjmując klasyczne ujęcie kognitywno-afektywne cnoty (Arystoteles), zaproponowała dychotomiczne przeciwstawienie funkcji emocji pozytywnych i negatywnych w dyskursie ekologicznym. Pozytywne emocje mają odgrywać skuteczniej rolę motywującą niż te negatywne. Rozumiem intencje dialektycznego przeciwstawienia negatywnego i pozytywnego dyskursu ekologicznego. Odrzucenie „heurystyki strachu”, jako niewłaściwego przedstawiania problematyki ekologicznej („ekologia strachu”), stwarza dobry kontrast do zaprezentowania pozytywnej „heurystyki nadziei”. Wzorcowym przykładem tego pierwszego stanowiska etycznego jest Hans Jonas i jego etyka dla cywilizacji technologicznej. Jednostronne jednak wyakcentowanie „wad” ekologii strachu doprowadziło do uproszczonego obrazu: „Dlaczego strach nie zastępuje cnoty ani mądrości, a poczucie winy nie popycha do konstruktywnego działania? Otóż dlatego, że wbrew poglądom Jonasa natura ludzka nie reaguje na lęk” (s. 277). Biorę w nawias retoryczną przesadę tego fragmentu („natura

ludzka nie reaguje na lęk” — reaguje, i to bardzo silnie, ponieważ lęk jest pierwotną i bardzo silną emocją), warto przemyśleć na nowo dwie sprawy: natura doświadczenia moralnego oraz indywidualny i społeczny wymiar praktyki moralnej. Pierwsza kwestia odwołuje nas do doświadczenia moralnego, w którym często daje o sobie znać percepcja zagrożonej wartości. Stąd wymiar normatywny systemów moralnych zawiera tak wiele zakazów, w porównaniu z regułami afirmatywnymi. Jest to dość banalne spostrzeżenie, dzięki któremu nie lekceważymy informacyjnej funkcji lęku — jako afektu powstającego w sytuacji zagrożonej wartości (pozytywnej). Druga kwestia wprowadza nas na płaszczyznę zbiorowego działania w sytuacji szybkich i globalnych procesów ekologicznych (negatywnych). Heurystyka strachu była skierowana do państwa jako organizacji społecznej, której przedstawiciele podejmują decyzje o polityce w sytuacji niekontrolowanego rozwoju systemu technologicznego. Decyzje te kierowane są oceną możliwości strat (heurystyka strachu), a nie zysków. W tym przypadku działania zbiorowego uruchamiany jest rozum praktyczny, który koncertuje się na możliwych lub faktycznych stratach w ocenie tego, co należy zrobić w sytuacji X. Konkluzja płynąca z tej polemiki z Autorem jest w sumie prosta: „ekologia lęku” jest odpowiednią strategią dla polityki państwowej, pozytywna etyka cnót środowiskowych jest strategią doskonalenia indywidualnych podmiotów moralnych w praktyce ekologicznej. W trochę innym kierunku można by rozwinąć dyskusję, posiłkując się dobrze opracowanymi konceptami biofilii i biofobii, w których emocje pozytywne i negatywne odgrywają ważną funkcję motywującą w relacjach człowiek–przyroda.

Gdy skoncentrujemy uwagę na praktycznym wymiarze koncepcji etyki cnót środowiskowych (wychowanie moralne, edukacja ekologiczna), powinniśmy docenić rangę idei narracji i bohatera ekologicznego. W polskiej literaturze etyczno-ekologicznej jest to prawdopodobnie pierwsze omówienie tego zagadnienia. Według koncepcji Briana Treanora narracje ekologiczne o bohaterach inspirują i motywują do doskonalenia się moralnego i kształtowania prawego charakteru. W monografii ten wątek jest twórczo rozwijany i doceniony jest jego potencjały wychowawczy. Zwracam na to uwagę, ponieważ w polskim kontekście kulturowym może być on niedoceniony. Literatura amerykańska ma takiego bohatera, który umożliwia zrozumienie wielowymiarowości i doniosłości narracji. Wspominany wcześniej Henry David Thoreau oraz jego *Walden* jest obecny w kulturowym krwioobiegu Ameryki Północnej, zarówno w kulturze wysokiej, jak i popularnej. W rodzimej kulturze trudno wskazać na takie fundamentalne narracje, do których faktycznie nawiązują różnorodne projekty wychowania ekologicznego, choć potencjał teoretyczny i wychowawczy niektórych polskich bohaterów ekologicznych jest znaczący, np. *Kultura i natura* Jana Gwalberta Pawlikowskiego. Zwrócenie uwagi na rangę narracji w etyce cnót środowiskowych jest kluczowym walorem monografii.

Czytając współczesną literaturę ekologiczną z zakresu filozofii ekologicznej i etyki środowiskowej, można odnieść wrażenie, że od dziesięcioleci jest ona skon-

centrowana wokół kilku klasycznych publikacji, które zostały dogłębnie skomentowane, oraz wokół pozycji, które są już komentarzami do tych pierwszych. *Etyka cnót środowiskowych* wprowadziła do polskiej dyskusji ekologicznej świeży powiew nowych argumentów, innych punktów widzenia, nowego uporządkowania zastanych stanowisk i dyskusji. Zysk dla filozofii akademickiej, ale także dla tych, którym zależy na wychowaniu dobrego (cnotliwego) człowieka.

UWAGA REDAKCJI: Użyte w celach informacyjnych przy tekstach recenzji obrazy okładek pochodzą ze stron internetowych Wydawnictw wyszczególnionych w opisach recenzowanych publikacji lub ich dystrybutorów:

<https://www.amazon.com/Secret-Lives-Planets-Uniqueness-System/dp/1643133365>

<https://pta.pasaz24.pl/product/Analogia-w-scholastyce-nowozytnej-s180>

<https://wydawnictwo.uksw.edu.pl/ksiegarnia/464-etyka-cnot-srodowiskowych.html>